

ВИЩА ШКОЛА

УДК 37.017.4

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.90.10>

В. Ю. Акімов

здобувач ступеня доктора філософії PhD
Рівненського державного гуманітарного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО НАСИЛЛЯ В ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Інформаційне насилля в умовах розвитку цифрових технологій може мати різноманітні форми, як-от: поширення неправдивої інформації, кібербулінг, кібертролінг. Достеменно невідомо точної кількості проявів інформаційного насилля, однак достовірною є інформація про його негативний вплив на соціальні стосунки, психічне й фізичне здоров'я людей.

З огляду на результати аналітичного огляду наукових публікацій, інформаційне насилля складна і багатогранна проблема сучасного суспільства, яка охоплює всі його прошарки та сферу діяльності людини. Освіта у створеному контексті заслуговує на особливу увагу, одним із ключових завдань педагогічних закладів вищої освіти є формування навичок безпечної життєдіяльності, а в розрізі інформаційного насилля, навичок безпечної життєдіяльності в умовах інформаційно-цифрового середовища.

Нагальним в таких умовах є завдання щодо обґрунтування заходів організаційної профілактики проявів інформаційного насилля. Заходи організаційної профілактики інформаційного насильства у закладах вищої освіти слід розглядати з точки зору дотримання етичних норм та формування медіаграмотності в учасників освітнього процесу. Слід зазначити, що інтеграція аспектів щодо протидії інформаційному насиллю не повинна докорінно змінювати зміст навчальних дисциплін, а лише виступати в ролі доповнюючої складової підготовки здобувачів педагогічних закладів освіти у досліджуваному контексті.

Водночас встановлено, що сучасна організаційна система функціонування навчальних закладів вищої освіти характеризується низьким рівнем інтегрованості заходів щодо запобігання інформаційному насильству. Удосконалення підходів профілактики інформаційного насилля можливе через проведення освітньо-виховних заходів і формування органів управління та контролю; проведення тренінгів з академічної «гігієни», реалізація програми розвитку медіаграмотності, формування груп етичного контролю, інтеграцію проблеми інформаційного насильства в освітні програми.

Результати дослідження будуть корисними для практикуючих викладачів педагогічних закладів вищої освіти, працівників соціальних та психологічних служб, науковцям, котрі займаються дослідженням в цьому напрямі, а також здобувачам вищої освіти.

Ключові слова: інформаційне насилля, організаційно-педагогічні заходи, профілактика, педагогічний заклад вищої освіти, кібербулінг, тренінг.

Постановка проблеми. Проблема інформаційного насилля в епоху переходу суспільства від постіндустріальної до інформаційної стадії свого розвитку набуває усе більшої актуальності з кожним днем. Інформаційне насилля може мати різноманітні форми, як-от: поширення неправдивої інформації, кібербулінг, кібертролінг. Достеменно невідомо точної кількості проявів інформаційного насилля, однак достовірною є інформація про його негативний вплив на соціальні стосунки, психічне й фізичне здоров'я людей. У педагогічних закладах вищої освіти інформаційне насилля може проявлятися особливо гостро, що пояснюється тісною взаємодією суб'єктів освітнього процесу,

в тому числі послуговуючись соціальними мережами й іншими Інтернет-ресурсами. З метою унеможливлення виникнення проявів насилля інформаційного характеру або принаймні зменшення їхньої частоти, доцільним та необхідним, в таких умовах, видається пошук та обґрунтування заходів профілактики інформаційного насилля в педагогічних закладах вищої освіти.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. В останні десятиліття аспекти інформаційного насилля стали предметом активних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. В. Слюсар констатує, що «складовою реалізації інформаційного насилля є поширення надмірної чи

неправдивої інформації» [1, с. 25–26]. Для його реалізації необхідно створити певний «соціокультурний продукт, яким є специфічно підібраний матеріал», котрий висвітлюється в засобах масової інформації. У своєму дослідженні В. Заєць акцентує увагу на збільшенні темпів прояву медіа-насилля, як однієї із форм інформаційного насилля [2, с. 211]. Потенційні прояви інформаційного насилля виокремлює Л. Саракун, які можуть траплятися на шляху кіберсоціалізації особистості в умовах інформаційно-освітнього середовища [3]. Поєднання низки проявів інформаційного насилля, таких як дезінформація, візуалізація актів фізичного насилля, інформаційні атаки, негативні коментарі, формують більш комплексне явище – «інформаційний тероризм». Його метою є вплив на свідомість людей, а відповідно й на прийняття ними рішень, формування суспільної напруги, панічних настроїв та хаосу [4]. А. Скорик у своєму дослідженні простежила взаємозв'язок між інформаційним насиллям та поняттям мас-медійний контент, метою якого є формування необхідної свідомості та настроїв серед людей [5, с. 61–63]. О. Панченко і В. Антонова інтерпретують інформаційне насилля як один із проявів соціального насилля. Інформаційне насилля, на думку дослідників, полягає у «несиловому впливі на психіку людини» з метою вчинення деструктивних дій на соціальну систему [6, с. 68].

М. Гріфітс (M. Griffiths) доводить що інформаційне насилля в Інтернеті здебільшого проявляється у формі кіберзловживань, зокрема протиправне залучення до азартних чи неетичних соціальних груп, використання службового становища [7, с. 91]. Дж. Кондрасюк (J.N. Kondrasuk) та група дослідників емпірично засвідчили наявність насильства, в тому числі й інформаційного, щодо працівників загальноосвітньої школи. Особливу увагу дослідники акцентують на потенційній небезпеці соціальної взаємодії вчителів та здобувачів освіти через мережу Інтернет [8]. В умовах розвитку цифрових технологій, ризик стати жертвою від інформаційного насилля невпинно зростає, про це у своїй статті зазначає М. Фан (M. Fan). Дослідниками запропоновано власну інтерпретацію цього поняття – «кібернасилля», проявом якого є будь яка поведінка, яка пропагує соціальну нерівність, соціальну напруженість, поширення дезінформації [9].

З огляду на результати аналітичного огляду наукових публікацій, інформаційне насилля складна і багатогранна проблема сучасного суспільства, яка охоплює всі його прошарки та сфери діяльності людини. Освіта у зазначеному контексті заслуговує на особливу увагу, оскільки одним із її ключових завдань є формування навичок безпечної життєдіяльності, а в розріз інформаційного насилля, навичок безпечної життєдіяльності

в умовах інформаційно-цифрового середовища. Нагальним в таких умовах є завдання щодо обґрунтування заходів організаційної превенції проявів інформаційного насилля.

Мета статті полягає в розробці та обґрунтуванні організаційних заходів профілактики інформаційного насилля в педагогічних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Заходи організаційної превенції інформаційного насилля в педагогічних закладах вищої освіти доцільно розглядати з точки зору дотримання етичних норм та формування медійної обізнаності учасників едукативного процесу. Т. Білик зазначає, що одним із шляхів подолання інформаційного насилля є «розвиток інформаційної культури особистості, в тому числі розвиток особистісних способів активного та пасивного захисту від небезпечних інформаційних впливів і прищеплення навичок технологічно грамотного продукування інформації» [10, с. 423].

Розвиток медійної грамотності, як одного з інструментів, подолання інформаційного насилля в умовах педагогічного закладу вищої освіти вбачаємо у створенні однойменних навчальних програм (програм медійної грамотності). Створення програми навчання медійної грамотності для студентів педагогічних університетів продиктоване необхідністю формування не лише освічених учителів, компетентних у своїй предметній галузі, а й умінь аналізувати й критично сприймати інформацію. Зазначену програму доцільно реалізувати у формі інформального курсу, який міжпредметно пов'язаний із змістом базових навчальних дисциплін або освітніх компонент, метою яких є загальнокультурна підготовка. В зміст програми розвитку медійної грамотності доцільно включити наступні змістові компоненти:

1. Основні поняття та визначення.
2. Аналіз достовірності інформації з різних джерел.
3. Механізми формування інформаційного образу.
4. Критичний аналіз інформації, встановлення фейків та маніпуляції.
5. Етика використання інформації з мережі Інтернет.
6. Базові основи кібербезпеки.
7. Комунікація в соціальних мережах, вираження власної точки зору.
8. Інтеграція медійної грамотності у педагогічний процес (за предметним спрямуванням).
9. Аналіз медіапродукції.
10. Портфоліо програми медійної грамотності.

Реалізація окресленого змісту можлива у ході відвідування очних або дистанційних тренінгів, котрі б слугували доповненням основної освітньої програми підготовки фахівців педагогічного

профілю. Вважаємо, що можливим підходом підвищення ефективності ця програма набуде за умови дотримання анонімності під час реєстрації учасників, а також дебатів, висловлювань чи контролю результатів сформованості медійної грамотності. Це дозволить подолати певні бар'єри вираження особистої думки, мінімізації адміністративного впливу зі сторони співробітників закладів вищої освіти. Окремою рекомендацією щодо реалізації описаної проблеми є її тісний взаємозв'язок із нормативною програмою підготовки, а також забезпечення принципу міжпредметності та наступності у вивченні нових знань. Також ефективним вбачається залучення фахівців, котрі не пов'язані безпосередньо з освітньою підготовкою та педагогічними й адміністративними працівниками, які її забезпечують. Такий підхід дозволить мінімізувати суб'єктивні чинники, лобіювання власних інтересів чи маніпулювати думками здобувачів освітньої програми з розвитку медійної грамотності.

Слід відмітити, що дуже часто з інформаційним насиллям здобувачі освіти педагогічних університетів стикаються під час інформаційного пошуку [11, с. 668]. Відвідуючи спеціалізовані веб-ресурси з академічними матеріалами, котрі публікуються з порушенням авторських прав, здобувачі освіти стикаються з проявами інформаційного насилля як-от: порушення академічної доброчесності та неетичний контент. Тому доцільним заходом превенції таких проявів інформаційного насилля є проведення спеціалізованих *тренінгів з академічної «гігієни»*.

Тренінги з академічної гігієни є ефективним інструментом, оскільки вони дозволяють забезпечити збереження фізичного та емоційного благополуччя здобувачів освіти під час пошуку інформації в умовах інформаційно-освітнього середовища.

Тематика таких модулів повинна корелюватися із навчальними завданнями здобувачів освіти. Ось декілька ідей для таких тренінгів:

1. Емоційне благополуччя в мережі Інтернет.
2. Ефективне використання онлайн-ресурсів для навчання.
3. Використання відкритих джерел для пошуку навчальної інформації.
4. Академічна доброчесність: стандарти та правила.
5. Основи інформаційної безпеки/кібербезпеки.

Слід окремо відмітити, що для проведення таких спеціалізованих тренінгів, доцільно залучати фахівців інших підрозділів закладу вищої освіти. Як приклад, нині кожен університет у своїй структурі має відділ, котрий здійснює контроль-управлінську діяльність у сфері протидії академічному плагіату, який в свою чергу є одним із проявів інформаційного насилля. Фахівців цього

відділу необхідно запрошувати в якості експертів, які сприятимуть формуванню навичок академічного етикету здобувачів вищої освіти. Водночас такий захід сприятиме розвитку навчально-пізнавальних здібностей здобувачів вищої освіти, формуватиме належне ціннісне ставлення до академічних праць інших авторів, а також мінімізуватиме створення умов для подальших проявів інформаційного насилля.

Організаційні аспекти тренінгів інформаційної гігієни полягають у синхронізації термінів їх проведення з освітньою траєкторією становлення фахівця. Безпосередню організацію таких тренінгів доцільно розподілити між спеціалізованими відділами, членами адміністрації, громадськими організаціями або державними інституціями. Залученість фахівців різних профілів та відомств повинна бути продиктована змістовим аспектом й метою тренінгу інформаційної «гігієни».

Окремо слід зазначити, що інтеграція описаних заходів в освітнє середовище педагогічних закладів вищої освіти має координуватися адміністрацією. Нормативно-законодавчою підставою цьому є стаття 53 Закону України «Про освіту», яка регламентує право на повагу до людської гідності та запобігання прояву будь-яких форм насилля; стаття 54 Закону України «Про освіту» зобов'язує персонал освітніх закладів захищати здобувачів від будь-яких проявів фізичного й психологічного насилля, а у випадку їх проявів повідомляти адміністрацію й вживати невідкладних заходів для припинення цькування. Водночас стаття 26 цього закону зобов'язує адміністрацію освітнього закладу створювати безпечне освітнє середовище вільне від насильства й цькування [12].

З метою виконання зазначених нормативних вимог в закладі вищої освіти доцільно створювати спеціалізовані *групи етичного контролю*. Група етичного контролю по запобіганню інформаційного насилля може виконувати роль нагляду за етичними нормами, розробляти та впроваджувати політику з питань етики й запобігання проявам інформаційного насилля. Варто наголосити, що нині діє законодавча ініціатива, котра в загальних рисах окреслює план та вимоги до діяльності закладів освіти в напрямі запобігання насилля [13]. Документ регламентує перелік стратегічних завдань, зокрема: запобігання булінгу, створення умов безпечного освітнього середовища, професійний розвиток та підвищення кваліфікації педагогів у визначеному контексті. Вважаємо, що згаданий наказ носить загально-декларативний характер, в якому окреслені загальні принципи запобігання насиллю. Разом з тим цей документ необхідно використати в якості базисного при обґрунтуванні структури та плану діяльності груп етичного контролю по запобіганню інформаційного насилля.

Нормативно-законодавчі вимоги, щодо створення груп етичного контролю, переважно визначають безпосереднім виконавцем керівника закладу, тому невизначеними лишаються вимоги щодо взаємодії таких груп з учасниками освітнього процесу. Враховуючи той факт, що структурним підрозділом, який відповідає за якість підготовки фахівців є кафедра, діяльність груп етичного контролю доцільно організувати в їхній структурі.

До основних функцій групи слід віднести:

1. Розробка етичних стандартів, яких повинні дотримуватися усі учасники освітнього процесу, пов'язаних із запобіганням інформаційному насиллю.

2. Створення процедури розгляду скарг стосовно випадків інформаційного насилля.

3. Публічна інформаційна кампанія спрямована на проведення інформаційно-просвітницьких заходів серед здобувачів освіти і педагогічних працівників.

4. Співпраця з адміністрацією та іншими структурними підрозділами закладу вищої освіти.

До складу такої групи необхідно залучати представників випускової кафедри, здобувачів освіти, учасників студентського самоврядування, служби інформаційної підтримки та служби психологічної підтримки.

Просвітницька функція педагогічних закладів вищої освіти є одним із найефективніших інструментів сприяння боротьбі з інформаційним насиллям. *Інтеграція аспектів профілактики інформаційного насилля в освітні програми педагогічних закладів вищої освіти*, дозволить забезпечити формування в здобувачів освіти компетентностей критичного оцінювання інформації, виокремлення контексту, або як діяти якщо вони стали жертвами негативних інформаційних впливів. Задля досягнення такої мети необхідними є зміни до робочих програм деяких навчальних дисциплін, зокрема тих, метою яких є формування інформаційно-цифрової, емоційно-етичної, здоров'язбережувальної та рефлексивної компетентностей. Передусім, для забезпечення якісного інтегрування необхідно визначити чіткий наскрізний план, що враховував принципи наступності й міжпредметності. Це дозволить мінімізувати корекцію змісту навчальних дисциплін, а також запобігти порушенням при підготовці фахівців, регламентованих професійними стандартами МОН.

Окреслений інтегрований підхід доцільно реалізовувати при вивченні дисциплін, як загальної підготовки, так і дисциплін за професійним спрямуванням. Інтеграція аспектів аксіологічного спрямування закономірна при вивченні філософії, етики, історії. Емоційна та комунікаційна складова повинна відобразитися в змісті таких дисциплін як психологія, педагогіка, дидактика. Цифрові нави-

чки й технічні практики запобігання інформаційному насиллю доцільно розглядати при вивченні інформаційних та цифрових технологій. Тоді як безпосередні прийоми протидії та реагування на прояви насилля необхідно вивчати у циклі безпекознавчих дисциплін, як от безпека життєдіяльності, охорона праці, цивільний захист.

Слід зазначити, що інтеграція аспектів щодо протидії інформаційному насиллю не повинна докорінно змінювати зміст навчальних дисциплін, а лише виступати в ролі доповнюючої складової підготовки здобувачів педагогічних закладів освіти у досліджуваному контексті.

Окреслені підходи носять переважно організаційний та педагогічний характер, і, звісно, що їхня імплементація у практику певного закладу вищої освіти, буде у певній мірі індивідуалізованою. З метою виокремлення сутнісних завдань, кожного із описаного підходів, запропонуємо перелік заходів організаційно-педагогічного характеру, котрі сприяли б профілактиці інформаційного насилля в педагогічних закладах вищої освіти:

1. Включення питань інформаційного насилля до освітніх та програм навчальних дисциплін з метою формування необхідних знань та навичок превентивного характеру.

2. Проведення тренінгів для здобувачів освіти та персоналу закладу вищої освіти з метою розвитку критичного мислення й навичок ідентифікації інформаційного насилля.

3. Створення механізму реагування на випадки інформаційного насилля.

4. Створення освітніх ресурсів про інформаційне насилля щодо протидії кібербулінку, кібертролінгу, фейкам та дезінформації.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки можна констатувати, що в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та цифровізації освітнього процесу, інформаційне насилля як соціально-педагогічна проблема набуває усе більшої актуальності. Виконаний аналіз наукової літератури, публікацій та нормативно-правових актів засвідчив значну актуальність проблеми протидії інформаційному насиллю. Водночас сучасна організаційна система функціонування педагогічних закладів вищої освіти характеризується низьким рівнем інтеграції заходів щодо профілактики інформаційного насилля. З метою удосконалення процесу профілактики інформаційного насилля обґрунтовано класифікацію заходів, а саме: розробка етичних стандартів, процедури розгляду скарг, публічні інформаційні кампанії, співпраця з адміністрацією та службами закладів освіти. Безпосередня реалізація таких завдань можлива за рахунок проведення освітньо-виховних заходів та утворення управлінсько-контролюючих органів: проведення тренінгів академічної «гігієни», реалізації програми розвитку медійної

грамотності, утворення груп етичного контролю, інтеграції питань інформаційного насилля в освітні програми.

Зазначений перелік організаційно-педагогічних заходів профілактики інформаційного насилля в педагогічних закладах вищої освіти є результатом теоретичного аналізу джерельної бази та потребує подальшого експериментального підтвердження їхньої ефективності, що й буде виконано під час подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури:

1. Слюсар, В. М. Інформаційне насилля у символічному обміні та сучасна медіа реальність: модусний вимір. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2019, 1 (85): 25–35.
2. Заєць, В. М. Медіа–насилля в суспільстві споживання: світоглядно–комунікативний аспект. *Гілея: науковий вісник*, 2018, 128: 211–214.
3. Саракун, Л. Інформаційно-освітнє середовище як простір кіберсоціалізації особистості в умовах дистанційного навчання. *Організаційний комітет*, 2021, 183.
4. Петришин, Г. Р. Інформаційний тероризм: джерела формування та активізації в Україні. 2021.
5. Skoryk, Adriana, et al. Насилля і мас-медійний контент. *Культура і сучасність*, 2014, 1: 61–67.
6. Панченко, Олег; Антонов, Віктор. Концептуалізація поняття «Інформаційне насильство» в контексті національної безпеки. *Актуальні проблеми державного управління*, 2020, 1 (57): 65–73.
7. Griffiths, Mark. Internet abuse in the workplace: Issues and concerns for employers and employment counselors. *Journal of employment counseling*, 2003, 40.2: 87–96.
8. Kondrasuk, Jack N., et al. Violence affecting school employees. *Education*, 2005, 125.4.
9. Fan, Mingyue, et al. Effects of information overload, communication overload, and inequality on digital distrust: A cyber-violence behavior mechanism. *Frontiers in psychology*, 2021, 12: 643981.
10. Білик, Т. Інформаційне насилля та шляхи його запобігання. 2014.
11. Купенко, О.; Никоненко, К. Робота з відкритими освітніми ресурсами мережі Інтернет як протипага інформаційному насиллю. 2014.
12. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 15 вересня 2017 р. № 2145-VIII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) у закладах освіти [Електронний ресурс] Наказ МОН №293 від 26.02.2020. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-spryamovanih-na-zapobigannya-ta-protidiyu-bulingu-ckuvannyu-v-zakladah-osviti>

Akimov V. Organizational and pedagogical measures for the prevention of information violence in pedagogical institutions of higher education

Information violence in the context of the development of digital technologies can take various forms, such as the dissemination of false information, cyberbullying, and cybertrolling. The exact number of manifestations of information violence is not known for certain, but there is reliable information about its negative impact on social relations, mental and physical health.

Given the results of the analytical review of scientific publications, information violence is a complex and multifaceted problem of modern society, covering all its layers and spheres of human activity. Education in this context deserves special attention, and one of the key tasks of higher education institutions is to develop safe life skills, and in the context of information violence, safe life skills in the information and digital environment.

In such circumstances, the task of substantiating measures for the organizational prevention of information violence is urgent. Measures of organizational prevention of information violence in higher education institutions should be considered in terms of compliance with ethical standards and the formation of media literacy among participants in the educational process. It should be noted that the integration of aspects of countering information violence should not radically change the content of academic disciplines, but only act as a complementary component of the training of applicants for pedagogical institutions in the context under study.

At the same time, it is established that the current organizational system of functioning of higher education institutions is characterized by a low level of integration of measures to prevent information violence. Improvement of approaches to preventing information violence is possible through educational and training activities and the formation of management and control bodies; conducting trainings on academic «hygiene», implementing a media literacy development program, forming ethical control groups, and integrating the problem of information violence into educational programs.

The results of the study will be useful for practicing teachers of pedagogical institutions of higher education, employees of social and psychological services, researchers engaged in research in this area, as well as students of higher education.

Key words: *information violence, organizational and pedagogical measures, prevention, pedagogical institution of higher education, cyberbullying, training.*